

DARRER DIVENDRES D'ABRIL, A LES USERES

Els pelegrins de la memòria

Perpetuen un ritu nascut possiblement en l'edat mitjana i amb uns antecedents molt més antics. Cada any, l'últim divendres d'abril, els dotze pelegrins de les Useres, al nord del País Valencià, recorren els setanta quilòmetres que uneixen un món desaparegut i la realitat quotidiana.

Albert Vicent

Més enllà de les modes que marquen el pas del temps, les comarques de l'Alcalatén i el Maestrat obrin un passadís de silenci cada darrer divendres d'abril perquè els Pelegrins de les Useres remunten, amb tradició secular, la ruta que enllaça el poble de les Useres i l'ermita de Sant Joan de Penyagolo-

sa. El *flash-back* està servit, vestuari i escenografia traslladen l'espectador a un temps que ni els arxius han aconseguit fixar ni els estudiosos apleguen a atrapar. Altrament, el passat es confon amb la vivència i tan sols el ressò de les càmeres de fotografiar i la barreja de llengües estrangeres que aporten els visitants recorda que el segle XXI està a punt d'arribar.

Les Useres, retratada per Joan Fuster com una població gris que «malviu en una trista soledat d'ermes», s'alça a 36 kilòmetres de Castelló, allà on la Plana i l'Alt Maestrat esvaneixen qualsevol possibilitat de frontera, punt de trencament entre la suavitat de la comarca costera i la proximitat al cim més alt del País Valencià. Els 70 quilòmetres d'anada i tornada discorren entre

FILMOTECA DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA

DIMECRES, 27

18.00 h.: EL BAZAR DE LAS SORPRESAS, *Erns Lubitsch*, 1940. USA. V.O.S.E.
20.00 h.: EL PUENTE DE WATERLOO, *Mervyn LeRoy*, 1940. USA. V.O.S.E.
22.00 h.: LA CHOUETTE AVEUGLE, *Raoul Ruiz*, 1988. França. V.O.

DIJOUS, 28

18.00 h.: EL PUENTE DE WATERLOO, *Mervyn Le Roy*, 1940. USA. V.O.S.E.
20.00 h.: EL BAZAR DE LAS SORPRESAS, *Ernst Lubitsch*, 1940. USA. V.O.S.E.
22.00 h.: EL MEU CAS, *Manoel de Oliveira*, 1986. França. V.O.

DIVENDRES, 29

18.00 h.: DIAS SIN HUELLA, *Billy Wilder*, 1945. USA. V.O.S.E.
20.00 h.: SCARAMOUCHE, *George Sidney*, 1952. USA. V.E.
22.00 h.: BUISSON ARDENT, *Laurent Perrin*, 1987. França. V.O.

DISSABTE, 30

16.00 h.: SIETE NOVIAS PARA SIETE HERMANOS, *Stanley Donen*, 1954. USA. V.E.
18.00 h.: SAN FRANCISCO, *W. S. Van Dyke*, 1936. USA. V.E.
20.00 h.: DIAS SIN HUELLA, *Billy Wilder*, 1945. USA. V.O.S.E.
22.00 h.: NAPOLEÓ, *Abel Gance*, 1927. França. Muda, rètols en català.

DIUMENGE, 1

12.00 h.: Matinal infantil: GALIEN, EL MONSTRUO DE LAS GALAXIAS ATACA DE NUEVO, *Jun Fukuda*, 1972. Japó. V.E.
16.00 h.: SCARAMOUCHE, *George Sidney*, 1952. USA. V.E.
18.00 h.: SIETE NOVIAS PARA SIETE HERMANOS, *Stanley Donen*, 1954. USA. V.E.
20.00 h.: SAN FRANCISCO, *W. S. Van Dyke*, 1936. USA. V.E.
22.00 h.: POISONS, *Pierre Mallard*, 1987. França. V.O.

Travessera de Gràcia, 63.
Telèfon 201 29 06

camins abruptes que tan sols una vegada a l'any són aixafats pels 12 pelegrins i el guia que, amb el seu seguici al front, retallen a l'horitzó una singular comitiva que veu com els escassos llauradors que contempen l'itinerari abandonen les seues tasques per agenollar-se a la vora del camí en un signe de respecte que la tradició transporta al llarg de les edats.

Rogatives, cristianisme i ritus profans

La pelegrinació de les Useres s'enfonsa en l'antiguitat sense cap possibilitat de poder fixar en un capítol de la història el seu origen. Amb essència viatgera, la tradició pot vantar-se de no haver estat mai sotmesa ni a l'estat ni a la jerarquia eclesiàstica. Ni la república ni el franquisme deixaren cap senyal en aquest viatge que alguns qualifiquen d'iniciàtic i que les fonts més distants, del segle XVIII, ja conceptuen de molt antic.

La majoria dels estudiosos coincideixen en l'opinió que el pelegrinatge respon a rogatives per demanar el final d'alguna adversitat al món rural, com poden ser la sequera, la pesta, les epidèmies o, fins i tot, guerres. La invocació en demanda de béns materials se superposa als precis religiosos de manera que els elements sagrats han arribat als nostres temps diluïts en principis profans. L'absència d'aliments posteriors al descobriment d'Amèrica en la dieta dels pelegrins fa pensar que l'edat mitjana podria ser l'origen de la processó penitencial. Inclús hi ha qui invoca la figura de Sant Vicent Ferrer per a fixar-ne l'origen, al·legant que els del sant foren anys en els quals els pelegrinatges eren protagonitzats només per homes, tal com es reitera anualment a les Useres, on els 13 protagonistes són reclutats per rigorós torn. Si abans tan sols podien participar el cap de cada casa o el seu representant, ara poden fer-ho tots els barons majors d'edat que siguin fills del poble, residents o casats amb una dona de les Useres.

1969 fou l'any que Manuel Gozalbo va començar a participar en la processó penitencial com a aprenent de cantor. El seu pare, mestre de professió, havia estat la primera persona amb carrera que havia pres part al pelegrinatge i ell, en ocupar el lloc de tercer cantor, es va encarregar de portar aigua i vi als pelegrins durant la travessia a més d'ocupar-se que els fanals que transporten sempre encesos. Després vindrien 10 anys de segon cantor amb Vicent Belles com a cantor major, «un home ca-

paç d'aguantar una nota durant un temps inversemblant».

Ara Manuel Gozalbo és, des de fa alguns anys, el cantor major, hereu de noms mítics com Alfred *El Ros*, Manolo Roig o Higiní Martí. Com ells, disposa de bona veu, és entonat i fort, carrega el crucifix durant els 70 quilòmetres i la matinada del divendres està encarrugat, a més de dirigir els assajos previs a cadascuna de les cerimònies, d'anar a arregar els pelegrins per portar-los a l'església parroquial de les Useres.

Són els cantors la veu de la comitiva, en contrast amb el dens silenci que imposa la marxa dels pelegrins, sotmesos al vot del callament. Cants de melodia gregoriana que s'entonen seguint el ritual romà —«Exurge, Domine», «Ne recorderis» (pels fidels difunts), «Deus Tuorum militum» i les Completes— i altres que presenten variacions melòdiques, com el «O Vere Deus» i el «Regina coeli letare». Hi ha, però, cants propis i únics de la pelegrinació: «Rex Kyrie», «Ad Dominum», «Jesu Christe», «O vere Deus», «Suscipe» i «Ut mittat Deus», corresponents cadascun a una de les sis estacions en què es divideix l'itinerari.

Mestre de cerimònies, el cantor major és el responsable que la posada en escena funcione correctament durant els dos dies que s'allarga la processó. Coneixedor profund de l'essència de la tradició de les Useres, Manuel Gozalbo la defineix des d'un doble punt de vista: «La pelegrinació cal entendre-la des de dues perspectives. La global, de petició de tot un poble, que es renova cada any, i la individual, perquè com a experiència personal fa canviar la manera de pensar de tot aquell que hi participa. La convivència i la companyonia que es dona entre els tretze components principals que es congreguen una vegada en la vida fa que queden lligats per sempre amb la pelegrinació».

Fruit de la fidelitat que cada darrer divendres d'abril el convoca a la cita, Manuel Gozalbo s'ha convertit en un perseverant estudiós a la recerca dels seus orígens, fins el punt de ressaltar tota una sèrie d'elements de la processó que se situen més enllà de les normes cristianes. «Són detalls que fan referència a antigues cerimònies mediterrànies, com el culte als morts junt amb hipotètics monuments funeraris, cants en demanda de pluja que el cristianisme ha intentat ocultar, el sentit guerrer suggerit als acostaments als llocs de guerra, els crits de combat o la metamorfosi entre creus i espases, com també la rebuda que es fa dels pelegrins, pròpia de

la que es feia als guerrers victoriosos o als caçadors més dotats. D'altra banda no es pot oblidar tota una part màgica, quasi esotèrica, de les regles que dominen la pelegrinació, com el que fa referència al menjar, amb la prohibició de tallar les fogasses de pa —símbol solar— amb el ganivet i un exagerat consum d'ous (es distribueixen 70 dotzenes) o els constants besos a la terra durant l'itinerari.

Quan el silenci es fa camí

Seguint el costum, els 13 homes elegits a les Useres cada any per participar del viatge ancestral a Sant Joan de

de les quals camina el depositari, encarregat d'organitzar la part material del viatge, custodi durant tot l'any de l'*atrezzo* que exigeix l'escena. Funció seua és administrar les tres donacions que tot el poble fa en favor de la pelegrinació i que els clavaris recullen coincidint amb les èpoques de la batuda i la verema, a més d'una darrera que es realitza una setmana abans del dia assenyalat. De caràcter vitalici, de per vida, el càrrec de depositari ha estat sempre vinculat a les famílies amb més recursos del poble i actualment és hereditari entre membres d'una mateixa casa.

El pelegrinatge de les Useres, cada any, a l'abril.

Penyagolosa han deixat créixer durant les darreres setmanes la seua barba. Un d'ells, per decisió del grup, n'és designat guia. Al llarg de dues jornades deixaran les seues ocupacions habituals i cobriran el cap amb capells de feltre negre, vestiran túniques anyils i penjaran del coll grans rosaris de fusta que temps enrere eren tan sols collars de roure. La matinada de divendres senten missa formant un semicercle i, en arribar al «Sanctus», s'agenollen, besen terra i romanen amb els braços en creu fins el moment de la comunió. Després d'un tros de pa, una ració de xocolata i una copa d'aiguardent menjats a la sagristia, ixen descalços en processó pels carrers del poble guanyat pel silenci fins arribar al Filador, als afores del poble, on queda formada la totalitat de la comitiva. Per davant queden encara 70 quilòmetres de camí a peu amb la prohibició de dirigir-se cap paraula, formant una filera que, segons les regles, no es pot travessar.

Espectacle per al tràvel·ling, el seguici s'obri amb les dinou càrregues, davant

Les dinou cavalleries amb els seus encarregats transporten un tradicional bagatge format per 15 kg d'arròs, 15 kg de bacallà, 10 kg de fesols, 10 kg d'olives, 10 litres d'oli, 90 litres de vi, 6 dotzenes d'encisams, 70 dotzenes d'ous, 700 pans de 10 onzes i altres ingredients en menor quantitat. El cuiner major, assistit pel mosso de cuina i el seu ajudant, serà l'encarregat de preparar els menjars, especialment l'arròs amb bacallà que, amb els ous, forma la base de l'alimentació dels participants a la processó. Al llarg dels darrers anys la recuperació d'elements que s'havien perdut ha arribat també a la vessant gastronòmica d'aquesta tradició, recuperant les figues seques per al desdjuní del dissabte a Sant Joan. Igualment, en un altre ordre de coses, s'ha aportat el valencià per a les lectures religioses mentre es manté el llatí per a l'ofici de les misses.

Darrere del grup de les càrregues apareixen les promeses, participants per alguna causa que han promès a Sant Joan i ajudants secundaris del depositari.

Després els segueixen el guia, els tres cantors —el major, amb el crucifix i els altres dos amb farols—, el capellà, els tres clavaris, un representant de l'ajuntament i, tancant la comitiva, els dotze pelegrins ajudats pel seu bordó.

En eixir de les Useres, el viatge s'adapta a un horari inamovible pel costum dels anys. Sant Miquel de les Torrocelles és la primera parada per menjar i descansar. Després vindrà el camí fins la Font dels Possos, des d'on recuperen forces per escometre l'ascens definitiu a Sant Joan de Penyagolosa, on s'arriba amb les últimes llums del divendres i els pelegrins entren descalços mentre els cantors entonen «O Vere Deus».

La nit a Sant Joan de Penyagolosa és l'estadi més místic i íntim del viatge. Els pelegrins es retiren a una cambra que en altre temps fou cova, on encenen un foc alternant la nit amb breus moments de somni i altres d'oració en grups de més de tres sempre que el guia ho considere. Són els moments de reflexió i oració, apartats dels espectadors que al llarg de la travessia han anat seguint l'itinerari. Al matí següent, després de sentir missa i combregar, en la sagristia es realitza la cerimònia del perdó, el guia hi recita un sermó al final del qual demana perdó als dotze pelegrins. El discurs del guia és secret i cap pelegrí no repetirà mai allò que ha sentit amb les primeres llums del darrer dissabte d'abril. En resposta, un dels pelegrins demanarà perdó al guia en un ritu que finalitza quan el guia besa els peus dels dotze acompanyants.

La tornada es realitza pel mateix camí que el viatge d'anada, amb la novetat que en aquesta ocasió la comitiva passa per l'interior de Xodos. Les figures acabaran convertint-se en ombres a mesura que avança la nit i, a última hora de dissabte, als afores de les Useres, el depositari repartirà entre els pelegrins un fanal encès amb una espelma que portaran a la mà esquerra mentre la mà dreta estarà ocupada pel bordó. Descalços entraran al poble xafant una estora vegetal preparada pel veïnat, mentre les campanes i l'«O vere Deus» fiquen la banda sonora al final d'una processó que té per última meta l'església parroquial.

Milers d'ulls estranys, visitants de tot arreu, intenten llavors desxifrar les claus de l'experiència personal que porta les Useres a reviure cada any el vot de la pelegrinació. Una cosa és segura: fins la pròxima cita els carrers d'aquest poble escoltaran com els xiquets juguen pels camins a ser els pelegrins de les Useres. □